

plasate în afara zidurilor oraşului sînt marea amfiteatru, „cazarma” gladiatorilor (*Schola gladiatorum*), templul zeiţei Nemesis, cel dedicat lui Liber Pater, sanctuarele divinităţilor medicinei, Aesculap şi Hygia, aşa-numitul (convenţional) templu mare (cea mai întinsă construcţie a genului din Dacia), cel al lui Silvanus şi alte cîteva clădiri, iar complexele monumentale *intra muros* fiind constituite din clădirile 001, 002, 004, palatul Augustalilor (*Aedes Augustalium*) şi forul.

Bogăţia materialului arheologic descoperit în cursul săpăturilor efectuate, începînd cu anul 1973 (atunci s-au reluat cercetările la Ulpia Traiana întrerupte de cel de-al doilea război mondial), a făcut ca vechiul local al muzeului din comuna Sarmizegetusa, înfiinţat în 1924 de Constantin Daicoviciu, să devină neîncăpător, expoziţia de bază mutîndu-se recent într-o clădire frumoasă. Ghidarea vizitatorilor prin sălile noului lăcaş de ştiinţă şi cultură este tratată în capitolul V al lucrării (*Muzeul arheologic*).

Interesantă este, de asemenea, partea a şasea (*Piese de la Ulpia Traiana aflate în alte muzee sau colecţii*), avînd darul de a informa pe cei interesaţi de importante obiecte ale metropolei păstrate astăzi în alte părţi din ţară sau străinătate (Muzeul de istorie al R. S. România din Bucureşti, Muzeul judeţean Hunedoara din Deva, Muzeul de istorie din Cluj-Napoca, Muzeul Banatului din Timişoara, Muzeul Brukenthal din Sibiu, muzeele municipale din Lugoj şi Sighişoara, Muzeul Naţional Maghiar din Budapesta, Biblioteca Naţională Austriacă din Viena).

Ultimul capitol al ghidului se ocupă de *Obiective de interes cultural-turistic în împrejurimile Ulpiei Traiane*, cum ar fi, de pildă, cetatea Colţ, cele de la Mălăieşti, Răchitova, Haţeg, bisericile-monument din Densuş şi Strei sau ruinele turnului medieval de la Subcetate.

La capătul acestor lămuriri referitoare la conţinutul ghidului capitalei traiane, adresat în aceeaşi generoasă măsură publicului larg, interesat de istoria antică a României şi specialiştilor, închei recenzia de faţă cu aceeaşi urare clasică latină pe care autorii o adresează drumeţilor ai căror paşi se îndreaptă spre impresionantele vestigii ale Ulpiei Traiane: *Vale viator!*

CONSTANTIN POP

Lucia Ţeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR International Series 128, Oxford, 1982. Cuprinde 244 p. de text şi XLII planşe cu 180 de ilustraţii alb-negru.

Conţinut, fără paginată; *Cuvînt înainte* (semnat de prof. D. M. Pippidi), p. 1—4; *Prefaţă*, p. 5; Capitolul 1, *Istoricul cercetărilor*, p. 7—9; Capitolul 2, *Forma şi tipologia monumentelor*, p. 10—39; Capitolul 3, *Motive decorative*, p. 40—58; Capitolul 4, *Originea formelor şi a motivelor decorative*, p. 59—67; Capitolul 5, *Difuziunea monumentelor funerare, probleme de stil şi de date*, p. 68—75; *Note*, p. 76—101; *Catalog*, p. 103—225; *Abreviaţiuni bibliografice*, p. 226—228; *Tabel de concordanţă (CIL = IDR)*, p. 229—230; *Indice de localităţi*, p. 231—232; *Tabelul locurilor de păstrare a monumentelor*, p. 233—234; *Lista localităţilor de provenienţă a monumentelor*, p. 235—236; *Lista ilustraţiilor*, p. 237—244; *Planşe I—XLII*.

Dacă pînă acum în literatura istorică românească privind antichitatea clasică pe teritoriul ţării noastre s-au făcut încercări, mai mult sau mai puţin reuşite, de a se prezenta unele monumente sepulcrale, fie în ansamblu, fie pe categorii de piese, cartea *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, a cunoscutei şi apreciatei cercetătoare bucureştene Lucia Ţeposu Marinescu, şeful Secţiei de istorie veche a Muzeului de istorie al R. S. România, este prima *monografie completă* a genului. Ea a văzut lumina tiparului la Oxford, în prestigioasa serie internaţională a lui *British Archaeological Reports*, sub atenta şi îngrijită traducere a arheologului Nubar Hamparţumian.

Afirmam, mai sus, că lucrarea este o „monografie completă a genului” (adică a monumentelor funerare). Acest lucru se poate uşor constata şi doar dintr-o sumară trecere în revistă a categoriilor de piese prezentate. Astfel, apar 229 de stele, 31 de coronamente, 61 de altare, 34 de postamente, 22 de coronamente în formă de trunchi de piramidă, 43 de medalioane independente (lucrate aparte), 111 de edicule şi 15 fragmente de construcţii funerare (pilaştri, lespezi, arcade, frontoane, arhitrave), deci, un total de 546 de monumente.

Un merit indiscutabil în elaborarea acestei lucrări de proporții îi revine Luciei Țeposu Marinescu, care cu multă trudă și migală (am fost martorul acestui imens travaliu) a reușit să strângă și să înmănușeze într-un tot unitar un număr atât de impresionant de piese (monumente din piatră, ce trebuiau văzute și verificate la fața locului), piese pe care apoi le discută detaliat în parte. Referitor la acest aspect trebuie să remarc faptul că autoarea nu se mulțumește să se rezume doar la o descriere a lor, — așa cum ne-au cam obișnuit mulți dintre noi —, ci încearcă să facă o tipologie (pentru *prima oară* în istoriografia românească), încercare reușită pe deplin!

Dar monografia mai are un specific ce trebuie neapărat relevat. Ea se adresează în primul rând celor care se ocupă cu perioada veche a României și nu istoricilor artei antice, așa cum am fi tentați să credem la prima impresie, deși nici acest aspect nu este de neglijat. De altfel, în mărturisirea sa de credință autoarea se confesează: „...monumentele funerare sînt izvoare directe care contribuie la o mai bună cunoaștere a fenomenului romanizării”.

Capitolul de început se ocupă de *istoricul cercetărilor* temei respective, aici fiind amintiți cîteva cunoscuți istorici români și străini, care au contribuit la elucidarea unor puncte privitoare problematicii în sine (Gr. Florescu, S. Ferri, C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, D. Protase, Oct. Floca cu W. Wolski etc.).

Capitolul al doilea (*Forma și tipologia monumentelor*) prezintă, după cum anunță și titlul, următoarele categorii de monumente funerare: *stеле*, grupate în cele aniconice și iconice (cu subdiviziunile arhitectonice și iconice-non-arhitecturale, în mai multe tipuri), apoi *altare* (patru grupe: monolite, pseudocippi, pseudoedicule și cele în formă de pilastru), *coronamente* independente (lucrate aparte), *postamente* și *coronamente — trunchi de piramidă arcuită*, urmînd *medaliaoanele* (lucrate separat), iar *construcțiile funerare* sînt exemplificate de *aediculae*, *incinte* și *mausolee*. Aici, în această parte a lucrării, nu se poate trece cu vederea erudiția Luciei Țeposu Marinescu, care pentru fiecare tip de monument prezintă elocvente analogii, cunoscute din alte provincii ale Imperiului.

Capitolul următor (al treilea) discută *motivele decorative* ale monumentelor funerare din Dacia Superior și Porolissensis, fie ele simbolistice, mitologice, fie zoomorfe, vegetale. Este interesantă constatarea cercetătoarei bucureștene privitoare la scenele vieții cotidiene, rar reprezentate în iconografia genului. Consider nespuse de valoroasă contribuția adusă de părțile referitoare ale capitolului care se ocupă, în detaliu, de analiza portretelor defuncților (fizionomie, coafură, vestimentație, accesorii, atribute). Cît privește caracteristicile artei funerare din Dacia, ele se înscriu în gama largă, obișnuită, de reprezentări din Imperiu, dar sub aspect iconografic — și aici apar particularitățile provinciei traiane — se remarcă predelecția pentru prezentarea busturilor și împărțirea cîmpurilor figurative ale monumentelor în registre bine delimitate.

Partea a patra a monografiei se ocupă de cercetarea *originii formelor și a motivelor decorative*. Pe baza analizei a numeroaselor monumente funerare din alte ținuturi ale lumii romane, autoarea a reușit să stabilească tipurile din Dacia, fidele modelului originar străin, cele modificate ori elaborate aici (de pildă, altarele în formă de trunchi de piramidă arcuită). O contribuție esențială a lăpizilor din Dacia la îmbogățirea aspectului artistic al monumentelor sepulcrale din Imperiu este și asocierea la medalionul independent a leilor apotropaiici și a nișei în formă de scoică, înscrisă într-o *corona*.

Capitolul cincei prelucurează pe larg *difuziunea monumentelor funerare, problemele de stil și încadrarea lor cronologică*. Acestea sînt creații de frunte ale unor *officinae* locale din marile aglomerări urbane ale Daciei, unele fiind atribuite și unor meșteri itineranți. Acum avem o imagine clară a motivelor decorative și a detaliilor stilistice specifice „cercurilor culturale” din Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Micia, Tibiscum, Napoca, Potaissa etc. și a unor centre militare (în special, cele din Dacia Porolissensis). Lucia Țeposu Marinescu afirmă că toate tipurile de monumente funerare însă se orientează după formele și modelele provinciilor apusene ale Imperiului (teză dezbătută și de alți înaintași), dar, totodată, nu pot fi trecute cu vederea nici inovațiile autohtone la îmbogățirea unor variante interesante privind patrimoniul iconografic roman, în general.

În difuziunea monumentelor funerare în Dacia un rol activ l-au jucat orașele și armata, ele contribuind din plin la desăvîrșirea procesului de romanizare și spre lumea rurală a provinciei.

Catalogul, cu descrierea și interpretarea celor 546 de monumente analizate, apoi diferitele tabele de la sfârșitul cărții, completează în mod fericit capitolele de bază ale lucrării. Din motive obiective, independente de voința autoarei, harta de răspundere a monumentelor funerare în Dacia, hartă atât de utilă pentru o imagine vizuală, n-a putut vedea lumina tiparului! Păcat!

Această modestă recenzie, scrisă după un timp mai îndelungat de la apariția monografiei (cartea apărând în extrem de puține exemplare, un volum parvenindu-mi recent!), se vrea totuși a arăta calitățile și a populariza mai larg (o primă recenzie aparține colegului Mihai Bărbulescu) importanta lucrare. Cartea Luciei Teposu Marinescu, adresată în egală măsură atât arheologilor, cât și celor preocupați de istoria artei antice, mă întreb, oare ea nu ar putea beneficia și de o traducere românească?

CONSTANTIN POP

Reinhold Merkelbach, *Mithras*, Hain, 1984, 412 p.; 169 ilustrații.

Cartea pe care o prezentăm este o lucrare monumentală. Această afirmație nu e deloc o vorbă goală. Monumentalitatea cărții este asigurată de mai multe fapte: a. Reinhold Merkelbach (de aici înainte prezentat prescurtat RM) a realizat, pornind de la cele două repertorii de bază cu descoperirile mithraice — F. Cumont și M. J. Vermaseren — și a pieselor descoperite după elaborarea ultimului repertoriu, o monografie a cultului lui Mithras în Imperiul Roman. Dar monografia elaborată de RM este cu totul inedită. El a părăsit ideea tipologiei și modificărilor tipologice a monumentelor, a împărțirilor și departajărilor cronologice și s-a oprit mai mult asupra originii, evoluției, structurii „organizatorice” și dezvoltării religiei mithraice pe teritoriul Imperiului, de la primele ei începuturi până la decăderea ei. b. În al doilea rând, lucrarea lui RM este prima care pune în adevărată valoare istorică și explică semnificația culturală a unor descoperiri (monumente, reliefuri, statuete), care până acum puteau primi cu totul altă interpretare. Se poate afirma că începând cu lucrarea lui RM se va putea privi cu totul altfel interdependența unor zeități sau unor culte cu religia mithraică, cu atât mai mult cu cât la o primă vedere (și oricum la originea lor) ele păreau îndepărtate una de alta. c. La monumentalitate contribuie și masivitatea cărții, modul de prezentare și ilustrația.

O scurtă trecere în revistă a sumarului este folositoare pentru a înțelege mai bine valoarea lucrării în discuție:

1. Der Gott der Jagd, des Bundes und des Opfers (p. 3—6)
2. Mithras in der Religion der Perser (p. 9—39)
3. Mithraskulte hellenistischer Zeit (p. 43—74)
4. Die römische Mithrasmysterien (p. 75—250)
5. Anhang: armenische Erzählungen (p. 253—259)
6. Bildteil (p. 261—395)
7. Register (indices) p. 398—412

Se poate observa după locul ocupat în economia cărții că mithraismul în epoca romană constituie partea principală a lucrării. Originea religiei, evoluția ei, căile urmate până la contactul cu lumea romană (venirea în contact cu cultul regalității din Commagene, răspunderea spre vest, contactul cu helenismul, cu raționalismul) au fost abordate de RM numai în măsura și numai exact atât cât să permită explicarea impactului dintre religia mithraică originală cu spiritul lumii în care s-a integrat apoi total și în care a jucat un rol bine definit.

RM a pornit de la o concepție nouă de analiză a religiei mithraice, situație care l-a dus la rezultate extrem de interesante, pe care apoi autorul a încercat să le fundamenteze cu iconografia aleasă, cu materialul arheologic existent. Această concepție este prezentată detaliat în capitolul 1 (p. 3—6): Mithras este zeul vinătoarei, al asocierii sau convenției, al sacrificiului. În religia mithraică romană fapta supremă a zeului este sacrificarea taurului care stă în strinsă legătură cu asocierea sacrificiului și banchetului. Era zeul invincibil care ajută pe om în lupta contra răului, iar fidelilor lui le asigura fericirea veșnică și după moarte. În această ordine de idei precizarea claselor și categoriilor sociale care au îmbrățișat mithraismul, precizarea cauzelor aderării la mithraism (p. 160—161) sînt fapte